

ПРАВОВА ПРИРОДА ПРАВА СВОБОДИ СВІТОГЛЯДУ ТА ВІРОСПОВІДАННЯ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

БРИНЧАК Маріанна Петрівна - аспірант кафедри цивільного права та процесу
Харківського національного університету внутрішніх справ

Проаналізована правова природа права на свободу мировоззрення и вероисповедания в Украине. Проанализировано право на свободу мировоззрения и вероисповедания, как личное немущественное право, которое обеспечивает социальное бытие физического лица (Гл. 22 ГК Украины), определено его правовую природу.

Ключевые слова: право на свободу мировоззрения и вероисповедания, характерные черты, личные немущественные права.

Постановка проблеми

В умовах євроінтеграції значну роль відіграють права та свободи людини та громадянина, особливе місце серед яких займають особисті немайнові права. Тим самим виникає необхідність у законодавчому регулюванні, реалізації та захисті цих прав. Отже стає питання, що право на свободу світогляду та віросповідання потребує цивільного регулювання та його законодавчого забезпечення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблематика права на свободу світогляду та віросповідання, як цивільного права, досліджувалась в юридичній літературі такими вченими, як Стефанчуком Р.О., Синегубовим О.В., Вовк Д.О., Лупаревим Г.П., Ковлером А.І., Сліпченком С.О., Красицькою Л.В., Єрмоловою О.Н., Трофименком А.В., Алексєєвим С.С., Красавчиковою Л.О., Кузнєцовою Н.С., Іоффе О.С. та ін.

Метою статі є визначення правової природи, її характерних ознак, об'єктів права на свободу світогляду та віросповідання, як цивільних прав.

Виклад основного матеріалу

Більше 1000 років тому наша держава стала християнською. Цього року на державному рівні відзначається 1030 років від дня Хрещення Київської Русі князем Володимиром, тобто церковно-державні відносини мають багату історію в Україні. Був час, коли церковне право входило у «Свод законов Российской империи» і регулювало правовідносини не лише вірних Російської Православної Церкви, а всіх громадян [12, ст. 107]. Та тривале панування на українських землях Російської імперії, а згодом комуністично-тоталітарної влади суттєво деформувало природний ритм конфесійного життя України. Після розпаду Радянського Союзу в Україні, як і у світі загалом, відбулося переосмислення базових людських цінностей включно з переглядом відносин церкви (релігійних організацій) і держави, як складової права людини на свободу світогляду та віросповідання, одного з фундаментальних природних прав людини.

Тому не випадковим є те, що реалізація права на свободу світогляду і віросповідання в аспекті міжнародно-правових стандартів є важливим критерієм оцінки демократичності держави. Налагодження цивілізованих відносин з релігійними організаціями

відіграє особливу роль у процесі розбудови молодшої України. І держава, і релігійні організації зацікавлені у співпраці.

Оскільки від налагодження таких стосунків у державі багато в чому залежить стабільність і подальший розвиток України, а саме консолідованість українського суспільства або навпаки [12, с.110]. І саме тому кожна демократична держава прагне втілити у національному законодавстві загальнолюдські цінності, котрі закріплені в різних міжнародних актах чи інших джерелах. Відповідно до цього і наша держава, як тільки стала на шлях незалежності, активізувала процеси визнання прав людини й впровадження ефективних юридичних засобів їхньої реалізації та захисту. І серед цих цінностей невід'ємною частиною є право людини на свободу світогляду та віросповідання. Реальність будь-якого права людини залежить від дієвого механізму їхньої реалізації. Демократизація суспільства, яка відбувається в Україні з початку 90-х років ХХ ст., зумовила зростання духовної свободи людини, що мало наслідком природне підвищення рівня релігійності населення, збільшення кількості діючих у країні релігійних організацій, посилення впливу релігійних структур на державно-правові процеси. Зазначені суспільні реалії вимагають від юридичної науки широкого розроблення релігійно-правової проблематики, що виступає необхідною передумовою формування вираженої правової політики у цій сфері та вдосконалення законодавства [10, с.7]. Свобода світогляду та віросповідання як особисті немайнові блага потребують цивільного регулювання з метою їх належного здійснення та захисту.

Статтею 1 Цивільного кодексу України (ЦК України) встановлено, що цивільним законодавством регулюються особисті та немайнові відносини (цивільні відносини), засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їх учасників. Особисті немайнові відносини як елемент предмета цивільно-правового регулювання тісно пов'язані з особистими нематеріальними благами і входять до складу правовідносин, які нарешті отримали своє легальне закріплення. Нині нормами цивільного законодавства здійснюється не

лише захист особистих немайнових прав, а й так зване позитивне регулювання, тобто конкретне визначення змісту цих прав і водночас змісту обов'язків, які їм кореспондують [8, с.69]. Право на свободу світогляду та віросповідання, на сучасному етапі існування держави відповідно до тенденцій розвитку потребує правового закріплення у цивільному законодавстві України.

Наприклад, А. І. Ковлер, розглядаючи міжнародні стандарти по правах людини із застосуванням класифікації Д. Руже, відносить право свободи думки, совісті і віросповідання до категорії цивільних прав [2, с. 381].

На даний час право на свободу світогляду та віросповідання має своє закріплення лише в ст. 35 Конституції України [1], де зазначено, що кожен має право на свободу світогляду і віросповідання. Це право включає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культи і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність. А також у міжнародних нормативно-правових актах, зокрема у ст. 18 Загальної декларації прав людини [5], ст. 18 Міжнародного пакту про громадські та політичні права [6], та у ст. 9 Європейської Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року [7].

Опираючись на зміст статей міжнародних правових актів [5], [6],[7] та Конституції України [1], юридичне розуміння свободи світогляду та віросповідання визначається як дозволене та гарантоване законом держави право кожного думати та діяти згідно зі своїми внутрішнім переконанням, а свобода віросповідання — самостійно визначати своє відношення до релігії та здійснювати дії, дотримуючись закону. Сутність свободи світогляду зводиться до того, що у людини з'являється законна можливість вчиняти згідно зі своєю волею так, як він вважає за необхідне, відповідно до його переконань у рамках закону, а свобода віросповідання — у можливості відкрито сповідувати обрану релігію або не сповідати ніякої. Сповідати віру — означає відкрито визнавати її, виконувати її, тобто жити відповідно до її канонів і догм, вести особисте, сімейне та

громадське життя відповідно своєму релігійному світоглядом. Атеїзм - світогляд, при якому людина заперечує існування якихось неземних надприродних сил (духів, Богів, нематеріальних істот). Інакше кажучи, свобода світогляду та віросповідання означає, з одного боку, право вірити, з другого — право не вірити [11, с. 6].

У юридичній літературі такі науковці, як Лупарев Г.П. та Римаренко Ю.І свободу світогляду та віросповідання розділяють на світогляд та віросповідання [3, с. 20], [4]. Світогляд — це система найзагальніших уявлень, поглядів, понять щодо світу, який оточує людей, щодо природи, людини та суспільства в їх цілісності і взаємозалежності, щодо їх сутності, походження, закономірностей існування й розвитку. Свобода віросповідання — це свобода особисто чи разом з іншими сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, вільно приймати і змінювати релігію за своїм вибором, входити до релігійних громад чи виходити із них, брати чи не брати участь у богослужіннях, релігійних обрядах і церемоніях, навчанні релігії, нести альтернативну службу замість військової, вести релігійну діяльність, тобто створювати нові релігійні течії та напрями, відкрито виражати і вільно поширювати свої релігійні або атеїстичні переконання тощо.

На сьогодні у цивілістиці правова природа особистих немайнових прав фактично не оспорується. Важливим при характеристиці особистих немайнових прав є не тільки визначення їх правової природи, але й питання галузевої належності. Особливо це питання загострюється останнім часом, коли в Україні відбувається черговий перерозподіл «сфер впливу» між галузями права [9, с. 103]. Так, з огляду на це в літературі зустрічається точка зору, відповідно до якої стверджується, що особисті немайнові права носять виключно конституційно - правову природу.

Отже, ми не можемо погодитись з тим, що така категорія прав, як свобода світогляду та віросповідання, відноситься лише до тих, що мають конституційну природу. Тому, що неможливо визначити галузеву природу правового явища лише з того, що

воно має своє закріплення в Конституції України.

Призначення Конституції полягає в закріпленні загальних засад національного правопорядку. І саме основоположні права та свободи громадян, про які йдеться в Конституції – це не стільки визначення виключного їх конституційного характеру, скільки віднесення самого феномену «непорушність прав людини» до загальних та фундаментальних засад національного правопорядку. І тому некоректним буде твердження, відповідно до якого будь-які права можуть вважатись такими, що мають виключно конституційно-правову галузеву належність, оскільки вони мають позитивне закріплення в Конституції певної держави [9, с. 104]

Наприклад, якщо питання стосується суб'єктивних прав, то їх галузева належність повинна визначатись не стільки з точки зору їх позитивного закріплення (оскільки це може бути пов'язане із певною «нормативною конкуренцією», коли одне і те ж право має позитивне закріплення в двох чи більше різногалузевих нормативно-правових актах), скільки з огляду на те, яка галузь права створює для даних суб'єктивних цивільних прав умови щодо їх здійснення та захисту [9, с. 104].

Зміст суб'єктивного особистого немайнового права свободи світогляду та віросповідання полягає в тому, що його носій може: використовувати його на свій розсуд без застосування будь-яких додаткових юридичних актів; вимагати від інших осіб припинення дій, спрямованих на обмеження його особистих немайнових прав; мати свободу поведінки, вчинків у межах, встановлених законом; звертатись до компетентних державних органів за захистом порушеного його особистого права. Право на свободу світогляду та віросповідання – це суб'єктивне цивільне право громадянина. Воно виражає не потенційну, а реальну можливість особи бути його носієм.

Щоб розглянути право свободи світогляду та віросповідання з боку цивілістики, необхідно визначити нематеріальне благо, його характерні ознаки, тому що специфіка здійснення цих прав виявляється насамперед у праві на це нематеріальне благо.

Будучи об'єктами відповідних суб'єктивних цивільних прав, нематеріальні блага покликані задовольнити потребу та інтерес особи. Але, за великим рахунком, нематеріальні блага існують у суспільстві незалежно від того, чи закріплено відповідне право на них, чи ні, - вони є об'єктивні у своєму змісті. Це так. Однак підходячи до даного питання діалектично, слід визначити, що для нас важливо не тільки наявність в особі цих благ, а й можливість використовувати дані блага при необхідності, а також здійснювати їх ефективну охорону. А тут вже важливим є вирішення цих питань саме з точки зору права [9, с. 96]. Отже, об'єкт права на свободу світогляду та віросповідання складається з нематеріальних благ (явища та цінності, які здатні задовольнити потреби людини, невіддільні від особи-носія та не мають економічного змісту), а саме світогляду, що є філософським поняттям та віросповідання, яке можна розглянути не лише з точки зору філософії, але й з боку права.

Тлумачний словник Ушакова Д.Н. роз'яснює віросповідання як різновид якогось віровчення з властивими йому обрядами (православне віросповідання, лютеранське віросповідання, тощо) іншими словами сповідання якоїсь релігії, офіційна приналежність до якого-небудь культу. Якщо в релігії важливий зв'язок особистості з Богом і особиста відповідальність перед Ним, то у віросповіданні переважає конформізм (морально-політичний термін, що означає пасивне, пристосовницьке прийняття готових стандартів у поведінці, безапеляційне визнання існуючого стану речей, законів, норм, правил, безумовне схвалення перед авторитетами, ігнорування унікальності поглядів, інтересів, уподобань естетичних та інших смаків окремих людей і т. д.) по відношенню до нього як до суспільного інституту або державної установи (релігійно-філософський словник Василенко Л.І.). Ще одне визначення зазначено в енциклопедичному словнику, де вказано, що віросповідання це офіційне прийняття будь-якого релігійного віровчення в якості світоглядної основи своєї життєдіяльності. Віросповідання - справа вільного самовизначення людини, належить до найважли-

віших людських свобод - свободи совісті (Енциклопедичний словник педагога, Безруков В.С.).

Для того, щоб конкретно визначити віросповідання як нематеріальне благо, розглянемо, який зміст воно має в трьох основних релігіях світу. Наприклад, у одній з найпоширеніших течій християнства - православ'ї, віросповідання з часів стародавньої церкви означає схильність до сповідання істинної християнської апостольської віри (віри в єдиного Бога) на відміну від єресей, визначене після розподілу церков 1054 конфесійне самонаменування співтовариства східних церков візантійської традиції, які знаходяться між собою в догматичній і сакраментальній єдності на основі вірності рішенням вселенських соборів [15]. Іслам характеризують як монотеїстичну релігію, що має авраамічне коріння [16]. А наприклад, буддизм заперечує існування абсолютного трансцендентного Бога-творця, який вшановується в авраамічних релігіях, зокрема в християнстві. Натомість буддисти допускають існування багатьох божеств або богів, які є частиною світу і залежні від його законів [17]. Отже, розглянувши загальне поняття віросповідання та поняття трьох основних релігій світу, ми можемо зазначити, що кожна з них має свої особливості віросповідання, але усі ці релігії поєднує те, що вони містять у собі нематеріальне благо, яке є об'єктом права на свободу світогляду та віросповідання. Отже, віросповідання – це особисте нематеріальне благо, яке полягає в офіційному, вільному прийнятті будь-якого релігійного віровчення в якості світоглядної основи своєї життєдіяльності.

На наш погляд, доцільно розмежувати, виокремити такі види свободи людини, як свободу віровизнання та свободу віросповідання. Свобода віровизнання як загальносоціальне (природне) право людини – це можливість людини вільно обирати об'єкт своєї віри і визначати власне внутрішнє ставлення до нього. Міжнародні, національні юридичні норми не встановлюють меж цієї свободи, оскільки вона стосується внутрішньої сфери особистості. Свобода ж віросповідання як загальносоціальне (природне) право людини є можливістю людини вчиняти певні дії або утримуватися від їх вчинення,

за допомогою чого об'єктивується її віровизнання. Конкретизуючи, можемо відзначити, що свобода віросповідання як загально-носоціальне (природне) право людини – це можливість людини вчиняти такі діяння, за допомогою яких приймаються, змінюються та сповідаються релігійні або інші переконання. Межі здійснення свободи віросповідання як природної можливості людини визначені в основних міжнародних документах з прав людини.

Особисте немайнове право свободи світогляду та віросповідання є різновидом суб'єктивних цивільних прав. Тому що особисті немайнові права мають ті ж самі ознаки, що і суб'єктивні цивільні права. Зокрема, в загальній теорії цивільного права виділяють декілька основних відмежувальних ознак суб'єктивних цивільних прав: це право є не абстрактною можливістю, а конкретними межами, точною мірою можливої поведінки. Суб'єктивне право як міра можливої поведінки - це зв'язок одиничного суб'єктивного права та права об'єктивного. Суб'єктивне право забезпечене кореспондуючим йому обов'язком. Суб'єктивне право встановлюється стосовно поведінки конкретного суб'єкта, причому, у відношенні до конкретної взаємодії цього суб'єкта із іншими особами (особою) [9, с. 101].

З огляду на це особисте немайнове право, як різновид суб'єктивного цивільного права повинно містити, у першу чергу, саме базові вказані ознаки особистого немайнового права [9, с. 102].

Відповідно, право на свободу світогляду та віросповідання має абсолютний характер, це означає, що воно не може бути відчужене (як примусово, так і добровільно, як постійно, так і тимчасово) від особи – носія. Належить кожній особі, тобто воно належить усім без винятку особам за умови, що наявність цього права в особі не суперечить її сутності. Належить особі довічно та немає економічного змісту, бо фактично неможливо визначити вартість цього права, а відповідно і блага, що є його об'єктом, у грошовому еквіваленті. Об'єктом особистого немайнового права свободи світогляду та віросповідання є «особисте немайнове благо» (це ідеальні та матеріальні складові іс-

нування людини, які виступають продуктом інтелектуальної праці, і ті, які продуктом не виступають, тобто нерозривно пов'язані з людиною), оскільки воно найбільш чітко та повно розкриває притаманні ознаки. Необхідно зазначити, що здійснення особистого немайнового права завжди тісно пов'язано з його носієм, суб'єктом цивільних правовідносин. Як уповноважена сторона, такий суб'єкт діє виключно у своїх або чужих інтересах і самостійно визначає місце, спосіб, характер задоволення такого інтересу, якщо законом не встановлено імператив [8, с. 80-81].

Враховуючи вищевикладене, особисте немайнове право на свободу світогляду та віросповідання – це суб'єктивне цивільне право громадянина. Воно виражає не потенційну, а реальну можливість особи бути його носієм. Зміст суб'єктивного особистого немайнового права на свободу світогляду та віросповідання полягає в тому, що його носій може: використовувати його на свій розсуд без застосування будь-яких додаткових юридичних актів; вимагати від інших осіб припинення дій, спрямованих на обмеження його особистих немайнових прав; мати свободу поведінки, вчинків у межах, встановлених законом; звертатись до компетентних державних органів за захистом порушеного його особистого права. Нематеріальними благами, які виступають об'єктами права на свободу світогляду та віросповідання, є світогляд, який, у свою чергу, складає систему найзагальніших уявлень, поглядів, понять щодо світу, який оточує людей, щодо природи, людини та суспільства в їх цілісності і взаємозалежності, та віросповідання, яке полягає в офіційному, вільному прийнятті будь-якого релігійного віровчення в якості світоглядної основи своєї життєдіяльності.

Література

1. Конституція України. - К.:2016.
2. Ковлер А.І. Антропология права. Підручник для вузів. М., 2002.С. 381.
3. Лупарев Г.П. Свобода совісті: «священна корова» або конституційно-правовий анахронізм? // Релігія і право. 2002. № 2. С.6.
4. Приватне життя і поліція - Римаренко Ю. І. К.: КНТ // Вид-во 2006 р.

АНОТАЦІЯ

Досліджено правову природу права на свободу світогляду та віросповідання в Україні. Досліджено право на свободу світогляду та віросповідання, як особисте немайнове право, що забезпечує соціальне буття фізичної особи (Гл. 22 ЦК України), визначено його правову природу.

Ключові слова: право на свободу світогляду та віросповідання, характерні риси, особисті немайнові права.

SUMMARY

The legal nature of the right to freedom of outlook and religion in Ukraine is analyzed. The right to freedom of outlook and religion is analyzed as a personal non-property right that ensures the social being of an individual (Chapter 22 of the Civil Code of Ukraine), its legal nature is defined.

Keywords: right to freedom of outlook and religion, characteristic features, personal non-property rights.

5. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 року // Офіційний вісник України. – 2008. - №93. – Ст. 3103.

6. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (1966) // Права людини і професійні стандарти для юристів в документах міжнародних організацій. — Амстердам; К., 1996.

7. Європейської Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. // Міжнародні акти про права людини. — М., 1998.

8. Синегубов О.В. Здійснення особистих немайнових прав малолітніх та неповнолітніх осіб // Монографія // Харків: Золота миля. 2015. – 528 с.

9. Стефанчук Р.О. Особисті немайнові права фізичних осіб (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту) // Монографія // К: КНТ, 2008. – 626 с.

10. Вовк Д. О. Право і релігія: загальнотеоретичні проблеми співвідношення : монографія / Д. О. Вовк. – Х. : Право, 2009. – 186 с.

11. Вишнякова І.Н. Конституційно-правове регулювання свободи віросповідання. Автореф. дис. канд. юрид. наук. М., 2000. З. 5 — 6.

12. Колодний А. Релігієзнавчий словник / Колодний А., Лобовик Б. - К. 1996.

13. Ніколаєнко Н. Функції релігії та їх зв'язки з охоронно-правничими функціями держави : історичний аспект [Електронний ресурс] / Ніколаєнко Н. - Режим доступу : <http://experts.in.ua/baza/analytic/detail.php?ID.=17774>

14. Стефанчук Р.О. Цивільне право України // навчальний посібник / К.: 2005. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.ebk.net.ua/Book/law/stefanchuk_tsivpu/zmist.htm

15. Пилипенко Е. А., Лукашевич А. А. и др. ПРАВОСЛАВИЕ // Большая российская энциклопедия. Электронная версия (2016); [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://bigenc.ru/religious_studies/text/3165315

16. Релігієзнавчий словник / За ред. проф. А. Колодного і Б. Лобовика. — Київ : Четверта Хвиля, 1996. — 392 с. — ISBN 966-529-005-3.

17. Торчинов Е.А. Введение в буддологию. Курс лекций. — Санкт-Петербург: Санкт-Петербургское философское общество, 2000. — С. 5.

18. Ярмол А.В. Тучапець І.Б. стаття «Захист свободи світогляду та віросповідання європейським судом з прав людини (загальнотеоретичні аспекти)»